

УДК 372.878+373.51

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ І ПРИНЦИПІВ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО МУЗИЧНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВ СУЧАСНОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Раструба Т. В.

Стаття присвячена особистісно орієнтованій парадигмі щодо використання її змісту в практичній діяльності на уроках музичного мистецтва. Розкрито сутність тлумачення категорії "закономірності", "принципи", "особистісно орієнтована музична освіта". Визначено її мету та завдання. Охарактеризовано закономірності й принципи освіти. Встановлено взаємозв'язок між виокремленими специфічними закономірностями і принципами особистісно орієнтованої музичної освіти дітей шкільного віку сучасності.

Ключові слова: музична освіта, особистісно орієнтована музична освіта, закономірності, принципи, особистість.

Статья посвящена личностно ориентированной парадигме по поводу использования её содержания в практической деятельности на уроках музыкального искусства. Раскрыта сущность понятия "закономерности", "принципы", "личностно ориентированное музыкальное образование". Определены её цели и задания. Охарактеризованы закономерности и принципы образования. Установлена взаимосвязь между выделенными специфическими закономерностями и принципами личностно ориентированного музыкального образования детей школьного возраста современности.

Ключевые слова: музыкальное образование, личностно ориентированное музыкальное образование, закономерности, принципы, личность.

The article is devoted to a personally oriented paradigm concerning the use of its content in practical activities at lessons of musical art. The essence of the interpretation of the category of "regularities", "principles", "personally oriented musical education" is revealed. In particular, "regularity" – is objectively existing, repetitive, significant links of phenomena of social life or stages of historical development; «principle» is a guiding idea, a basic rule of conduct. "Personally oriented musical education" is the path of the subject interaction of a student and a teacher, aimed at the education of components of artistic awareness and creative abilities in the routine of artistic and aesthetic activity, which activates personal functions, takes into account the results of subjective experience, stimulates expression of a personal position in mastering music. In the course of the study, the specific laws and related principles of personally oriented music education of students are singled out. The first regularity: the personally oriented music education and the upbringing of students is ensured by the internal systemically determined unity of the ways of universalization and harmonization of musical activity as a whole. Principles interrelated with it: the integrity of aesthetic development of reality; the synthesis of emotional, rational and intuitive; ontological orientation of musical education and upbringing. The second regularity – actualization of aesthetic values creates the possibility of their internalization in personally oriented general musical education and education of students. Its corresponding principles are emotional openness; value-semantic orientation and intentionality. The third regularity – personally oriented character of pedagogical interaction in personally oriented musical upbringing and education determines the development of aesthetic creativity of school children. The derived principles are empathy interaction, polysubjectivity and pedagogical hermeneutics.

Key words: musical education, personally oriented musical education, regularities, principles, personality.

Постановка проблеми. Залучення поняття "особистісно орієнтоване" до музичного навчання і виховання дітей шкільного віку обумовлено вирішенням цілої

низки методологічних проблем, оскільки веде за собою розширення теоретичного простору цієї сфери педагогіки, перегляд уявлень про деякі традиційні категорії естетичної освіти, їх співвідношення між собою. В той же час узгодження уявлень про музичну освіту в її класичній трактовці сьогодення також досить актуальна. Її суть бачиться нами в побудові такого визначення особистісно орієнтованої музичної освіти учнів, яке, з одного боку, зберегло б ключові особистісні традиції визначення поняття "музична освіта", а з іншої – показало б специфіку досліджуваної нами проблеми.

Успішність практичної реалізації особистісно орієнтованої парадигми загальної музичної освіти учнів безпосередньо залежить від пізнання вчителями закономірностей і відповідних їм принципів музично-освітнього процесу, суть яких виявляється шляхом вивчення зв'язків між явищами і фактами. У сучасній педагогіці їх сукупність дозволяє оцінити стан проблеми, простежити перспективу її становлення і розвитку, розширити уявлення про об'єкт дослідження у теоретичному і практичному плані.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретичні основи загального музичного навчання і виховання як вчення про закономірності, принципи та методи пізнання й перетворення дійсності засобами мистецтва в особистісно орієнтованому освітньому просторі досліджують такі науковці, як С. Горбенко, О. Лобова, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Хижна та ін. Ряд учених – Л. Вовк, О. Михайличенко, К. Нікольська-Береговська, Н. Філіпчук, І. Ямпольський, М. Ярова та інші вивчають дану проблему в історичному контексті. Інші (І. Бех, В. Бондар, І. Зязюн, Г. Меднікова, Н. Миропольська, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька та ін.) актуалізують проблему дослідження шляхом формування духовної культури учнів, втілення гуманістичних орієнтирів художньо-естетичної освіти, реалізації виховного впливу мистецтва на становлення особистості. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми спонукає нас окреслити **мету** даної праці, яка полягає у виокремленні специфічних закономірностей і принципів особистісно орієнтованої музичної освіти учнів та визначити їх взаємозв'язки.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення музичного навчання і виховання в загальноосвітніх закладах нашої держави останнім часом все більше пов'язують із забезпеченням особистісної спрямованості, яка виражається у можливості реалізувати всі вміщені в ньому перспективи щодо розвитку особистості дитини. Така спрямованість наразі набуває масовий характер, що, перш за все, стимулює необхідність розробки єдиного понятійно-термінологічного апарату, узгодження його ключових понять із класичними уявленнями про музичну освіту.

Категорія "*музична освіта*" інтерпретується сучасними науковцями в різний спосіб. Так, О. Ростовський говорить, що – це "система знань, умінь і навичок, які потрібні для відтворення різної музичної діяльності (сприймання музичних творів, їх видозмінення і виконання, творення музики)" [8, с. 596]. О. Олексюк наголошує, що музична освіта "зорієнтована на виховання та педагогічно виправданий стиль музичних знань, навичок та умінь, що виступають в єдності з досвідом музично-творчої діяльності" [6, с. 86]. О. Лобова стверджує, що – це "педагогічно адаптований для учнів спосіб музичних знань, умінь, навичок і типів музично-творчої роботи, що спрямований на формування музичної культури особистості" [4, с. 305]. В. Черкасов підкреслює, що – це не тільки адаптована для учнів система музичних знань, умінь, навичок, форм і засобів музичної операції, а й "певні музично-педагогічні технології, оволодіння якими сприяє світоглядному, інтелектуальному, естетичному, етичному, емоційно-ціннісному та музично-творчому розвитку особистості" [11, с. 12].

Як бачимо, всі ці твердження педагогів-музикантів ґрунтуються на загальнолюдських та національних цінностях, гуманному ставленні до надбань світової культури, орієнтації на виховання особистісних якостей, гуманізації змісту навчання, наступності у засвоєнні знань і навичок, поліхудожнього підходу та фундаменталізації музично-освітньої системи. Разом із тим, як ми бачимо, близькою є точка зору, яка визначає музичну освіту як сукупність взаємопов'язаних компонентів процесу музичної діяльності, об'єднаних загальною метою та визначаючи її "ядром" – особистість учня.

Отже, ми можемо сформулювати власне бачення категорії *"особистісно орієнтована музична освіта"*, яку інтерпретуємо наступним чином: *шлях суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя, спрямований на едукацію компонентів мистецького усвідомлення (сприйняття, уявлення, потребу, смаку, ідеалу й ін.) та творчих здібностей у рутині художньо-естетичної діяльності, що активізує особистісні функції, враховує результати суб'єктного досвіду, стимулює вираження особистісної позиції в процесі освоєння музичної галузі*. Зазначимо, що термін "едукація" (за І. Підласим) використовується для позначення органічної єдності навчання і виховання, нерозривності педагогічної та учнівської діяльності.

Мета особистісно орієнтованої музичної освіти полягає в утворенні особно-ціннісного ставлення учнів до реальності та мистецтва; розвитку естетичної свідомості, загальнокультурної і художньої компетентності; здатності до самореалізації, потребі в духовному самовдосконаленні. До низки її *завдань* можемо віднести: виявлення, ініціювання, використання та "окультурення" суб'єктного досвіду особистості; розвиток власних пізнавальних здібностей кожної дитини; формування в неї культури життєдіяльності, яка дає можливість плідно налаштовувати своє співіснування, правильно окреслювати лінії життя як першоджерела для соціокультурного самовизначення; становлення стійкого інтересу до осягання, бажання та вміння самостійно вчитися; виховання манери неусвідомленої соціально-моральної поведінки, духовної та побутової культури, культури праці, естетично, екологічно та фізично здорового способу життя, тобто тих рис особистості, яких не можна набути тільки на уроках; сприяння індивіда в усвідомленні цілісної картини світу [1; 8; 9].

Принагідно зазначити, що дефініцію *"закономірність"* науковці розуміють як об'єктивно існуючі, повторювані, істотні зв'язки явищ суспільного життя або етапів історичного розвитку [10, с. 452]. Дефініцію *"принцип"* на загальнотеоретичному рівні вчені розуміють як керівну ідею, основне правило поведінки [2, с. 382]. У сучасній науці та практиці принципи розглядаються в якості відправної точки побудови педагогічної діяльності, визначаючи стратегію і тактику практичного націлювання у досліджуваній сфері.

Протягом декількох десятиліть у вітчизняній музичній педагогіці (Д. Кабалецький, М. Каган, О. Маркова, В. Медушевський, А. Малик-Пашаєв, О. Ростовський і ін.) домінував підхід до виділення чотирьох груп закономірностей музичного навчання і виховання: загальноісторичні, формаційні, конкретно-історичні та спеціальні. Зокрема, до основних (класичних) закономірностей відносяться наступні: 1) залежність форм та засобів музичного навчання і виховання від розвитку матеріальної та духовної культури суспільства; 2) залежність від типу і характеру суспільних відносин; 3) існування в реальності об'єктивної основи для розгортання процесу музичного навчання і виховання; 4) ускладнення, спеціалізація та диференціація музичної діяльності людей у процесі історичного розвитку, що визначає відповідну музичну освіту.

О. Ростовський вважає, що в основі музично-освітнього простору лежать наступні закономірності, що визначають його успішність: музика може виконати свою естетичну, пізнавальну і виховну роль тільки тоді, коли діти навчаються, безумовно, чути її й міркувати про неї; змістовність пізнання художнього світу твору підпорядковується духовному багатству особистості, її художньому досвіду; якщо музичний твір не приносить дитині художньої насолоди, він не виявить естетичного впливу на її духовний світ. Поряд з цими закономірностями автор виділяє ще низку інших, з якими можна ознайомитися в першоджерелі [8, с. 558–564].

Закономірності музичної педагогіки визначають загальне спрямування і конкретні орієнтири розробки принципів музичного навчання та виховання. В теорії та практиці музичної освіти можна виокремити низку загальних принципів, які мають універсальний характер. Із точки зору О. Олексюк, до таких принципів відносяться: систематичне та послідовне навчання; усвідомлене засвоєння знань; міцність знань; доступність навчання; наочність; індивідуальний підхід; активність; єдність виховання, освіти й розвитку; зв'язок навчання з життям [6]. Л. Масол вважає основними принципами мистецької освіти: цілісність, конгруентність, гармонізацію, інтегративність, варіативність, діалогічність, естетизацію [5]. О. Ростовський пропонує чітке визначення принципу науковості в навчанні, наголошуючи на значенні в теорії та

методиці музичної освіти принципів інтересу й емоційної захопленості музичною діяльністю, активізації музично-творчої роботи учнів, єдності емоційного і свідомого в навчанні, опори на життєвий та художній досвід учнів, взаємодії мистецтв, доступності [8]. Я. Кушка додає ще низку принципів: захопленість учителя своїм предметом, зацікавлення ним учнів, виховання осмисленого сприймання ними музичного мистецтва, взаємодія вчителя й учнів та розвиток у них емоційно-естетичного ставлення до музики; активність усвідомлення і самостійність мислення, співвідношення діяльності вчителя та учнів під час уроку; оптимізація процесів музичного навчання з урахуванням психологічних особливостей дітей, їх розвитку і рівня музичної підготовки, відповідного аналізу труднощів навчання та шляхів їх подолання [3].

Не зупиняючись на інших прикладах, зазначимо, що в науковій літературі добре розроблено питання про принципи здійснення процесу музичного навчання і виховання. Однак автоматичне перенесення вищезазначених закономірностей та принципів у особистісно орієнтовану музичну освіту дітей шкільного віку значно збіднює уявлення про її специфіку. Саме з цим ми пов'язуємо нашу спробу розробити специфічні закономірності та принципи обумовлені їх особистісною спрямованістю.

Перша закономірність: процес особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання учнів забезпечується внутрішньою системно зумовленою єдністю шляхів універсалізації та гармонізації, встановлює зв'язок між різними аспектами музичної діяльності як єдиного цілого, що дає новий якісний результат, нове системне і цілісне утворення. Гармонізація особистості розуміється, як процес розвитку і саморозвитку, спрямований на досягнення більшої психологічної й внутрішньоособистісної гармонії. До цього поняття наближаються категорії "адаптація", "компенсація", "саморегуляція", "саморозвиток" та "самоактуалізація". Однак дефініція "гармонізація" є більш практичною по своїй суті, бо вона орієнтована на універсалізацію особистісного потенціалу в переживаннях і поведінці дитини.

Єдність і взаємозумовленість процесів універсалізації та гармонізації, представляє собою процес особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання як живий організм, керуючий своїми частинами, яким одночасно властиві як певна спеціалізація, так і функціональна взаємозалежність. Таким чином, єдність і взаємообумовленість функціонування універсалізації та гармонізації при здійсненні шляху особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання розширює межі художньо-естетичного сприйняття учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Дана закономірність співіснує із наступною групою принципів: *інтегративності естетичного освоєння дійсності; синтезу емоційного, раціонального й інтуїтивного; онтологічної спрямованості процесу музичного навчання і виховання.* Так, принцип інтегративності естетичного освоєння дійсності дозволяє поєднати процеси універсалізації та гармонізації, допомагаючи знайти загальну платформу зближення та розвитку в дітей здатності до синтезу знань із різних видів мистецтва. Він розуміється як множинність "знання", що дозволяє розширити межі художньо-естетичного сприйняття і визначити процедури структурування змісту особистісно орієнтованої музичної освіти учнів. Цей принцип об'єднує процес творчої діяльності із гармонізацією, самоактуалізацією особистості на основі розвитку її емоційно-чуттєвої сфери та уяви і показує залежність ефективності даного процесу від художньо-образної взаємодії смислових рядів творів мистецтва. Принцип синтезу емоційного, раціонального та інтуїтивного дозволяє розширити (універсалізувати) межі художньо-естетичного сприйняття в процесі особистісно орієнтованої музичної освіти.

Друга закономірність: *актуалізація естетичних цінностей створює можливість їх інтеріоризації* (від франц. *interiorisation* – перехід іззовні всередину; від лат. *interior* – внутрішній [2]) у процесі особистісно орієнтованого загального музичного навчання і виховання учнів, розглядає особистість як складний продукт взаємодії зовнішніх впливів та сформованого в особистості життєвого досвіду, поглядів і переконань. Інтеріоризація естетичних цінностей у процесі особистісно орієнтованого загального музичного навчання і виховання можлива лише тоді, коли у дитини є внутрішня потреба та мотивація їх засвоєння. Тому цей процес має

ґрунтуватися на активності самих учнів у оволодінні естетичними цінностями, створеними іншими людьми.

Ця закономірність дістала відбиття у таких **принципах**: *емоційної відкритості, ціннісно-сислової спрямованості, інтенціональності* (Є. Бондаревська, Л. Масол, О. Лобова, О. Олексюк, В. Черкасов і ін.). Принцип емоційної відкритості акцентує увагу на тому, що ціннісні орієнтації особистості, в тому числі (і особливо) естетичні, виступають насамперед у формі переживання. Переживання, як правило, виражається через емоцію – безпосередню оцінку суб'єкта об'єктом. Одним із шляхів посилення емоційного компонента даного процесу є використання діалогу як форми спілкування. Діалогічна форма спілкування привчає дітей до шанобливого, терпимого відношення до суджень інших учасників діалогу.

Принцип ціннісно-сислової спрямованості націлюється на реалізацію сутнісної характеристики особистісно орієнтованої музичної освіти – створення умов для набуття кожним учнем сенсу естетичної творчої діяльності, тобто наповнення її ціннісними смислами. Роль вчителя у процесі особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання полягає в тому, щоб відкрити учням світ естетичних цінностей, із якого вони можуть вибирати власні смисли. Принцип *інтенціональності* (від лат. *intention* – намір, прагнення; властивість свідомості бути спрямованою на деякий об'єкт [2]) розуміється як зосередження на об'єкті, про який людина думає, розмірковує, який вона сприймає. Згідно цього принципу людський інтерес, орієнтується на об'єкт, наділяє його значенням, не вивчаючи при цьому його структуру, механізми утворення. Ця природна установка свідомості на сприйняття навколишнього світу, відкриває можливості для більш широкого засвоєння дитиною ідеальних предметностей (у тому числі, естетичних цінностей).

Третя закономірність: *особистісно орієнтований характер педагогічної взаємодії у процесі особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання визначає розвиток естетичних творчих здібностей дітей шкільного віку*, розкриває характер взаємин між учасниками цього процесу, створює необхідні передумови для розвитку творчої активності учнів у естетичній діяльності. В цьому сенсі особистісно орієнтований характер педагогічної взаємодії будується на подоланні авторитарного стилю педагогічного спілкування, в опорі на сприйнятті внутрішнього світу дитини.

Ця закономірність працює в тандемі з **принципами**: *емпатійної взаємодії, полісуб'єктності й педагогічної герменевтики*. Принцип *емпатійної* (від англ. *empathy* – від грец. *patho* – співпереживання; розуміння відносин, почуттів [10]) *взаємодії* є складним процесом, виступаючи і як сторона міжособистісних відносин, і одночасно, як результат міжособистісної взаємодії. Емпатійна взаємодія у процесі особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання може розглядатися як уміння створювати відповідні чуттєві образи, уміння розкрити специфіку засобів художньої виразності на природній для дитини мові, знайти загальний художній задум, що допомагає не тільки увійти у внутрішній її світ, але й "відчути" його естетичні цінності й переживання.

Принцип *полісуб'єктності* виходить із усвідомлення того факту, що творча активність особистості отримує найбільш повне втілення в умовах співробітництва із вчителем і колективом учнів. Полісуб'єктність особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання може отримати розвиток тільки на основі поваги до особистості й прав дитини та рівності партнерів по спілкуванню, емоційної відкритості й довіри один до одного. У цьому сенсі зростає і роль учителя, який стимулює прагнення дитини до самовдосконалення, створюючи умови для його особистісного зростання, і роль учнівського співтовариства, яке зміцнює почуття захищеності, власної гідності, самоповаги дитини, без чого немислимий розвиток її естетичних творчих здібностей. Принцип *педагогічної герменевтики* (від грец. *"тлумачити"* – мистецтво розуміння і тлумачення текстів, думок, символів і т. д. [2]) спирається на філософську герменевтику, яку прийнято вважати не тільки все те, що створено людиною (книги, твори мистецтва), але і сама людина та її вчинки; як мистецтво тлумачити незрозуміле, пояснювати його сенс [7; 10]. Опора на даний принцип передбачає розробку так званих "навчальних метафор" – дидактичних і виховних, які

використовуються для досягнення особистісних змін та розкриття складного для дітей музичного поняття або нового виду художньо-творчої діяльності.

Запропонована система специфічних закономірностей дозволила систематизувати пов'язані з ними принципи особистісно орієнтованого музичного навчання та виховання. Розкриємо зв'язки між виокремленими специфічними закономірностями і принципами особистісно орієнтованої музичної освіти схематично:

Закономірності особистісно орієнтованої музичного навчання і виховання	Педагогічні принципи
1. Процес особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання учнів забезпечується внутрішньою системно зумовленою єдністю шляхів універсализації та гармонізації музичної діяльності як єдиного цілого.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Принцип інтегративності естетичного освоєння дійсності. ➤ Принцип синтезу емоційного, раціонального та інтуїтивного. ➤ Принцип онтологічної спрямованості процесу музичного навчання і виховання.
2. Актуалізація естетичних цінностей створює можливість їх інтеріоризації у процесі особистісно орієнтованого загального музичного навчання і виховання учнів.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Принцип емоційної відкритості. ➤ Принцип ціннісно-сислової спрямованості. ➤ Принцип інтенціональності.
3. Особистісно орієнтований характер педагогічної взаємодії у процесі особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання визначає розвиток естетичних творчих здібностей дітей шкільного віку.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Принцип емпатійної взаємодії. ➤ Принцип полісуб'єктності. ➤ Принцип педагогічної герменевтики.

Висновки. Відтак, ми вважаємо, що всі вищезапропоновані закономірності й принципи, які взаємообумовлені між собою та багатьма іншими, позитивно впливатимуть на реалізацію особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання учнів. Внаслідок цього виявлення таких специфічних закономірностей і принципів має велике значення для осмислення й удосконалення навчального процесу, визначення ефективних засобів, шляхів і методів музично-естетичного впливу на особистість дитини, формування в неї необхідних особистісних якостей. Учитель, спираючись на закономірності й принципи, матиме можливість визначити орієнтири навчально-виховної роботи, обрати доцільну методіку проведення сучасного уроку музичного мистецтва. Звичайно, досліджувана нами проблема не вичерпується викладеним у цій статті й вимагає подальшого наукового пошуку.

Література

1. Бех І. Д. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини : наук. посіб. / І. Д. Бех. – Рівне : РДГУ, 2002. – 53 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / упорядн. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
3. Кушка Я. Методика музичного виховання дітей / Я. Кушка. – Вид. 2-ге. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 216 с.
4. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : монографія / О. В. Лобова. – Суми : ВВП "Мрія" ТОВ, 2010. – 516 с.
5. Масол Л. М. Концепція загальної мистецької освіти / Л. М. Масол // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1. – С. 2–5.
6. Олексюк О. Музична педагогіка : навч. посіб. / О. Олексюк. – К. : КНУКІМ, 2006. – 188 с.
7. Подмазин С. И. Личностно ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 84 с.
8. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2011. – 640 с.

9. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

10. Філософія : навч.-метод. посіб. для студ. техніч. вузів (російською мовою) / за ред. Л. О. Алексеєвої, Р. О. Додонова, Д. Є. Музи та ін. – 4-те вид. – Донецьк : Дон НТУ, 2010. – 173 с.

11. Черкасов В. Ф. Теорія і методики музичної освіти : підручник / В. Ф. Черкасов. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.